

образність лепківських текстів для дітей. За допомогою вигуків посилюється експресивне зображення подій, твориться наспівно-музичний тон мовлення, досягається колорит поетичності або розмовності народного мовлення.

Перспективи подібних досліджень вбачаємо в подальшому студіюванні творчості Б. Лепкого, що дасть змогу краще зрозуміти й осмислити грані таланту відомого українського письменника та зображені в його творах події, характери тощо.

Література

1. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 335 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті // І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1983. – 256 с.
3. Курносова Н.О. Про знаковий статус вигуків / Н.О. Курносова // Мовознавство. – 1990. – №2. – С. 67-68.
4. Лепкий Б. Цвіт споминів. Твори для дітей / Б. Лепкий. – Бережани – Тернопіль: Джура, 2002. – 184 с.
5. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові / Л.І. Мацько. – К.: Наук. думка, 1981. – 128 с.
6. Сучасна українська мова / [за ред. О.Д. Пономарева]. – К.: Либідь, 1997. – 400 с.

УДК 81'367.51=161.2

ББК 81.411.1-22+83.3 (4 Укр)

М. С. Заборна, доцент (Тернопіль)

Складнопідрядне порівняльне речення як аспект ідіолекту та мовомислення Богдана Лепкого в тексті історичної повісті «Мотря»

Простежено системні власне синтаксичні, семантико-синтаксичні та власне семантичні ознаки складнопідрядних порівняльних речень в екстраполяції на ідіолект Богдана Лепкого. Осмислено релевантність моделі складної порівняльної конструкції

для характеру мовомислення письменника. Виявлено індивідуально-авторські доміанти у використанні цих реченневих одиниць. З'ясовано своєрідність письменницької техніки Богдана Лепкого в конструюванні складних порівнянь.

Ключові слова: складнопідрядне порівняльне речення, порівняльний сполучник, семантико-синтаксичне відношення порівняння, семантика реального порівняння, семантика ірреального порівняння, речення асиметричної будови, ідіолект, мовомислення.

M. S. Zaoborna. Complex comparative sentence as an aspect of idiolect and language-thinking of Bohdan Lepki in the text of historical novel "Motria".

Systemic purely syntactic, semantic-syntactic and purely semantic features of complex comparative sentences have been analytically observed as extrapolated on the idiolect of Bohdan Lepki. The relevance of the model of a complex comparative structure for the character of language-thinking of the writer has been thought out. Individual and author's dominants in the use of the mentioned above sentence units have been defined. The specificity of the writer's technique by Bohdan Lepki in developing complex comparisons has been revealed.

Key words: complex comparative sentence, comparative conjunction, semantic-syntactic relation of comparison, semantics of real comparison, semantics of unreal comparison, a sentence with asymmetric structure, idiolect, language-thinking.

Розуміння мови як середовища вияву одного з можливих типів знань людини залишає в центрі незмінної уваги лінгвістів порівняльні конструкції, серед яких, без сумніву, прототипною можна вважати складнопідрядне порівняльне речення з огляду на ізоморфність його синтаксичної структури та когнітивної моделі порівняння. У цьому плані головна частина складної порівняльної конструкції експлікує суб'єкт порівняння, підрядна – об'єкт порівняння, кореляція лексем в симетричних предикатних та непередикатних позиціях обох частин узгоджується з основою

порівняння. Наприклад: *Любов залила всю її душу, як весняна вода заливає луги та луки* (І. Нечуй-Левицький).

Антропна зорієнтованість сучасного мовознавства змінює радикал бачення одиниць мовної системи, акцентуючи на тому, що за допомогою мови відображається не світ як такий, а ставлення людини до світу, спосіб виділення його елементів. На цьому тлі окреслюється бачення складнопідрядного порівняльного речення як синтаксичної форми, що, діючи на підсвідомому рівні, виступає основою об'єктивації певного способу думати про світ.

Постановка наукової проблеми. Когнітивна цінність складної порівняльної конструкції актуалізується в системі методологічних орієнтирів сучасного мовознавства, які передбачають розуміння призначення мови в тому, щоб здійснювати «перетворення світу в думки» (Вільгельм фон Гумбольдт). Це дає підстави для дослідницьких міркувань: 1) складнопідрядне порівняльне речення корелює зі способом мислення носіїв конкретної ідіоетнічної мови, виформовуючи, так би мовити, манеру плину їх думки; 2) в межах певної мовної спільноти в рамках орієнтирів, закладених системою мови, відпрацьовується й закріплюється неповторне мовомислення окремого індивіда; 3) одним із виявів своєрідності мовомислення індивіда можна вважати характер його опори на лінгвокогнітивну модель порівняння, що виявляється в змістовому наповненні порівняльної конструкції.

Індивідуальне використання складнопідрядних порівняльних речень як узувальних одиниць мовного коду, з одного боку, увиразнює їх системні риси, з іншого, – забезпечує реалізацію в межах цього синтаксичного типу інноваційних процесів. Значною мірою це стосується мови художньої літератури, де функціонування реченнєвих одиниць у текстовій матерії визначає характерні риси ідіолекту письменника.

Аналіз досліджень з цієї проблеми. Складні порівняння стали об'єктом дисертаційної праці О. І. Марчук

[8], яка на матеріалі художньої прози М. Коцюбинського розглянула їх разом з іншими порівняльними конструкціями як ознаку ідіостилю письменника. Узагальнення стосовно реалізації структурно-семантичних параметрів складнопідрядних порівняльних речень в письменницькій техніці Марка Вовчка сформульовані в окремій розвідці автора статті [5]. Водночас збільшення кількості робіт подібного плану становить певний інтерес для синтаксичних досліджень. По-перше, це слугувало би добротним виразненням загальномовних системних властивостей складних порівнянь, які осмислені в працях І. І. Кучеренка [6], Р. О. Христіанінової [9], Н. П. Шаповалової [10], О. А. Щепки [11], М. С. Заборної [4]. По-друге, сприяло би відстеженню динаміки їх становлення та функціонування в мові. По-третє, виявило би релевантність складнопідрядних порівняльних речень для окремого типу художнього письма, стилю, напрямку.

На цій основі пропонуються спостереження над виявом структурно-семантичних параметрів складнопідрядних порівняльних речень в тексті історичної повісті Богдана Лепкого «Мотря» [7]. Матеріал дослідження обмежується одним твором з огляду на значну кількість одиниць, що підлягають аналізу (164 позиції), якщо врахувати факт доволі низької частотності складних порівняльних конструкцій на тлі так званих речень з порівняльним зворотом та структур з неповною підрядною порівняльною частиною в мові загалом.

Мета статті – осмислити структурно-семантичні властивості складнопідрядних порівняльних речень тексту повісті «Мотря» в аспекті своєрідності художнього мовомислення Богдана Лепкого та синтаксичних особливостей його ідіолекту. Відповідно до мети ставляться **завдання**: 1) виділити індивідуально-авторські домінанти в структурі та семантиці складнопідрядних порівняльних речень тексту Богдана Лепкого на тлі вияву в них загальномовних системних властивостей; 2) з'ясувати

своєрідність письменницької техніки Богдана Лепкого в конструюванні складних порівнянь.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Система складних порівняльних конструкцій тексту повісті «Мотря» базується на опозиції складнопідрядних речень реального порівняння та складнопідрядних речень ірреального порівняння. Її елементи корелюють з двома способами, так би мовити, компаративного осмислення світу: 1) розкриття своєрідності тієї чи іншої ситуації дійсності через порівняння з типовою, еталонною, добре відомою ситуацією, що виступає елементом фонових знань носія мови; 2) моделювання суб'єктивного образу актуальної ситуації дійсності, порівняння з яким забезпечує усвідомлення її своєрідності. Семантико-синтаксичними маркерами цих двох класів складнопідрядних порівняльних речень відповідно виступають, з одного боку, сполучник *як*, з другого, – модально-порівняльні сполучники *ніби, мов, мовби, наче, неначе, немов, немовби, немовбито, начебто, неначебто, мовбито, нібито*. З виділеними класами складних порівняльних конструкцій у тексті повісті Богдана Лепкого «Мотря» узгоджуються реченнєві структури на зразок [Воротарка пізнала голос гетьмана, що] відрізнявся від голосу других людей, **як** запах рожі відрізняється від аромати пільних квіток (с. 55) – [В гетьманському саді тріщали гілля дерев, і] дощ грубими каплями бив до віконниць, **ніби** хтось стукав у них (с. 30). У контексті протиставлення семантики реального та ірреального порівняння текстова матерія повісті позначена домінуванням ірреально-порівняльних конструкцій (83,5% на противагу 16,5% реально-порівняльних), що властиво мові загалом. Водночас яскравою індивідуально-авторською домінантою є пріоритетність сполучника *ніби*, який маркує 93% вжитих у тексті складнопідрядних речень ірреального порівняння. Аутсайдерські позиції займають синтаксичні конструкції зі сполучниками *мов, наче, начебто, якби, немовто*, зокрема: [Вітер, що ущух був в обід, зривався тепер наново.] І знов

скрипіло, **мов** стогнало, гілля, [і гнулися старезні дерева] (с. 458); [Тим часом до сіней увійшло дванадцять бандуристів. Старі, сивий волос на сліпі очі налізає, вуса з сорочкою ніби з одного прядива ткані.] Сиділи на лавках півкрузом, **наче** їх давнина до Кочубея в гості прислала (с. 161); Гетьман провів Любов Федорівну до передньої, зажадав, поки вона не вдягнула шубу, і розпрощався, **начебто** між ними нічого злого і зроду не було (с. 438); Притулився [Кочубей – М. З.] до подушки і захропів, **якби** хто гарматами котив (с. 177); Побачивши Любов Федорівну, здивувався [гетьман – М. З.] дивом великим, але, як чоловік вельми у світі бувалий і до форм товариських змалку звичний, затаїв у собі це здивування і привітав гостю, **немовто** між ними нічого зроду не було (с. 436). На тлі узуальних для української літературної мови сполучників *мов, наче, начебто* [1, с. 106, 121, 129] сполучник *як би* (якби – в орфографії Богдана Лепкого) визнається архаїчним. У словнику Бориса Грінченка він тлумачиться як модально-порівняльний зі значенням «какъ будто, будто бы»: *Пійшов на свято не явно, а як би потай* [2, с. 538]. Порівняй: *Притулився до подушки і захропів, якби (ніби) хто гарматами котив*. Що стосується сполучного засобу *немовто*, вірогідно, його можна вважати народно-розмовним зредукованим варіантом сполучника *немовбито*.

Власне синтаксичний аспект складних порівняльних конструкцій у тексті повісті увиразнює особливості синтаксичного ладу Богдана Лепкого. У цьому плані актуалізуються: 1) використання реально-порівняльних конструкцій з препозицією підрядної частини, за якої головна частина вводиться формалізованим елементом *так*: *Як ткач-ниткоплут любить новими узорами, [котрі сам він придумав], так* любувався Мазепа своїми планами (с. 229); 2) інтерпозиція модального компаративного сегмента на тлі загальномовної тенденції до препозитивного вживання підрядної порівняльної частини як дієвий вияв гнучності цього типу синтаксичних структур: *Обі шановні дами, ніби змовилися вперед, в один голос твердили, що гільтаї нерозкаянні напали на них* (с. 276); *Гетьманові сани тим*

часом помчали, **ніби їх буря пірвала**, у Бахмач (с. 368); *І знов скрипіло, мов стогнало, гілля, [і гнулися старезні дерева]* (с. 458); 3) ускладнення компаратора напівпредикативними компонентами та підрядними предикативними частинами, наприклад: *Тривала [Мотря – М. З.] між сном і явою, між буттям і небуттям, **ніби повисла над землею, не доторкаючись її ногами*** (с. 345); *Він [Мазепа – М. З.] гладив щонайкращу троянду своєю білою, малою рукою, **ніби жалував її, що доцвітає не на рідній вітці*** (с. 39); *Москалі прискакували й відскакували від нього [від Чуйкевича – М. З.], як сокира від твердого дуба. Але не кидали його, **як рубач дерева не кидає, хоч воно і як не подається*** (с. 69); 4) еліпсис головної предикативної частини, наприклад: *Цар стиснув гетьману руку. – ...Але вважай, Іване Степановичу, бо якщо погрішишся проти моїх товариських інструкцій, то, їй же Богу, доведеться тобі осушити «кубок Большого Орла». Я собственною рукою піднесу його тобі, ха-ха! – **Нараз, ніби щось пригадав собі:** – Мая в 16 день, в неділю П'ятидесятниці, фортецю заложили і нарекли ім'я оной Санкт-Петербург... От як воно!* (с. 19). Виокремлені ознаки видаються типовими для синтаксичного ладу Богдана Лепкого з огляду на їх відтворюваність в інших текстах письменника [3, с. 285-286].

У семантико-синтаксичному аспекті систему складних порівняльних конструкцій тексту повісті «Мотря» можна осмислити за польовим принципом. Її центр формують асиметричні ірреально-порівняльні речення, ускладнені відношенням гіпотетичної зумовленості (53%, з яких 39% – структури з додатковим відношенням гіпотетичної умови; 9% – структури, ускладнені допустовим відношенням; 5% – структури, ускладнені відношенням гіпотетичної мети). Периферію утворюють симетричні речення ірреального порівняння, марковані спільним для головної та підрядної частин компонентом змісту (21%), та симетричні складнопідрядні речення реального порівняння (16%). Віддалену периферію охоплюють симетричні суб'єктивно-асоціативні ірреально-порівняльні конструкції (5%) та фразеологізовані порівняльні речення (5%). Кожен із

виділених різновидів порівняльних конструкцій, окрім значущості місця в ієрархії складних компаративних одиниць Богдана Лепкого, водночас виступає маркером мовомислення письменника в процесі інтерпретації дійсності засобом порівняння.

Порівняльні конструкції, ускладнені відношенням гіпотетичної зумовленості, узгоджуються з тим аспектом мовомислення, що спирається на знання людиною світу, взаємозв'язку подій у ньому. При цьому вагомий відсоток цих структур свідчить про домінування в манері письма Богдана Лепкого тенденції до художнього переосмислення вияву феномену причинності у світі під радикалом порівняння.

Додаткове відношення гіпотетичної умови реалізується в складнопідрядних порівняльних реченнях, що виражають порівняння актуальної ситуації дійсності з тою, якою вона могла би бути за наявності певної умови, що названа в підрядній частині. У результаті створюється імпліцитний зміст, який співвідноситься зі змістом підрядної частини, як можливий наслідок з умовним станом речей. Наприклад: *Один з офіцерів схопився за щоку, **ніби** його зуб дуже розболів* (с. 23). Порівняй: *Один з офіцерів схопився за зуб, **як зробив би це, коли б** у нього дуже заболів зуб*. Імпліцитний зміст у подібних конструкціях відновлюється на основі фонових знань про світ, що усвідомлюються як пресупозиції. Так, інтерпретація наведеного речення базується на знанні зумовленості соматичних рухів людини її фізіологічним станом. Богдан Лепкий, як правило, експлуатує семантичні фактуальні пресупозиції, прототипами яких виступають: 1) зумовленість поведінки людини психоемоційними, інтелектуальними, фізіологічними, фізичними станами, наприклад: *Хлопець не відповів нічого, тільки кліпав повіками, **ніби** йому на плач збиралося* (с. 184); *Вона [Мотря – М. З.] рукою повела по очах, **ніби** впевнялася, чи це не сон* (с. 449); *Ізуменя перемінилася прямо в стовп солі. Довго-довго стояла, **ніби** їй мову умкнуло і владу в тілі відібрало* (с. 277); *Якийсь монах, босий і обдертий (мабуть, з далеких сторін прийшов), розказував щось людям, тряс*

цап'ячою борідкою і правою рукою махав, **ніби** мухи ловив (с. 109); 2) зумовленість поведінки людини соціальним статусом та ціннісними орієнтаціями: *Всім вона* [няня – М. З.] *тикає, ніби вона тут найважливіша особа* (с. 87); *Голос Мотрі не дрижав від смутку, не плакав плачем дитини, котрій цяцьку забрали, а звучав мрійливо і самовдоволено, ніби в тім, про що він співав, було справжнє щастя* (с. 445); 3) зумовленість поведінки та стану людини парапсихічними чи екстраординарними явищами, а також впливом містичних об'єктів: *Мотря сиділа безмовно, ніби тільки тілом була між ними, а душею іншими світами блукала* (с. 104); *Співаючи, [козак – М. З.] вдавав і старого мужа, і молоду жінку, то старечим голосом шишикав, то високим жіночим сопрано співав, ніби два горла мав у своїй шиї* (с. 68); *Сходи скрипили під її [Мотриними – М. З.] чобітками, всі дивилися, як сходила згори, гарна, зарум'янена, ніби якесь невідоме сонце на неї світило* (с. 165); 4) зумовленість психоемоційних станів людини поведінкою, що виходить за межі побутово-буденної: *Мотрі зробилося жаль того двору, ніби вона там щось цінного лишила* (с. 207); *Любов Федорівна стояла горда, ніби вона не знати якого подвигу довершила* (с. 250). Ряд такого зразка порівняльних конструкцій слугує реалізації в тексті прийому уособлення довікля, як-от, наприклад: *Коні іржали, ніби тішилися, що поїдуть трохи в світ* (с. 94); *Сонце бігало по стінах, заглядало в кожний кут, доторкалося кожного предмета, ніби тішилося, що його туди впустили* (с. 132).

Допустове значення, що ускладнює порівняльну семантику, специфічне тим, що воно, як зауважує, посиляючись на В. Ю. Апресяна, Р. О. Христіанінова, «апелюючи до стандартних законів облаштування світу, містить указівку на порушення з погляду мовця природного перебігу речей: деяка ситуація призводить до «ненормального наслідку», за нормального розвитку подій ця ж ситуація мала б протилежний наслідок» [9, с. 211]. У тексті повісті «Мотря» Богдан Лепкий застосовує такі прийоми реалізації допустовості в структурі конструкцій ірреального порівняння: 1) маркування компонентів змісту підрядної

частини запереченням, яке нейтралізується сполучником ірреального порівняння, внаслідок чого головна частина відображає ситуацію дійсності, протилежну тій, що слід було б очікувати з огляду на стан справ, представлений у підрядній частині: *Чуйкевич пустився в сад. Мотря з нянею розмовляла, ніби й не бачила його* (с. 89) – порівняй: **Незважаючи на те що Мотря побачила Чуйкевича, вона не звернула на нього уваги й продовжувала розмовляти з нянею**; 2) протиставлення в підрядній частині однорідних компонентів змісту, один з яких заперечується, а тому, згідно з семантикою ірреального порівняння, виступає істинним, дійсним, створюючи ефект несумісності представленого в головній частині наслідку з вираженою в підрядній частині умовою: [*У сінях старий слуга прийняв від неї шубу. Мотря роздягалася звільна, струшувала сніг із чобіток, ждала, чи хто не вийде*]. **Не являвся ніхто, ніби вона не донька, а якась чужа-чужениця** (с. 237) – «Якщо донька приїжджає до рідного дому, то близькі люди виходять їй назустріч, а тут ніхто не являвся»; 3) використання в підрядній частині дискурсивного слова *справді*, яке, взаємодіючи зі сполучником ірреального порівняння, обтяжує пропозитивний зміст підрядної частини семантикою негачії, формуючи очікування наслідку, протилежного тому, що в головній частині: [*Мотря примкнула повіки і в уяві своїй бачила, мов на картині, гетьмана, Орлика, Войнаровського, Данила Апостола, всіх тих людей, не виключаючи й Чуйкевича, яких вона тепер називала своїми, бо чула, що*] **вони їй гадками близькі, ніби справді свої** (с. 212) – «Хоча це й чужі люди, але думки їх були Мотрі близькі».

У модально-порівняльних конструкціях, ускладнених відношенням бажаного наслідку, формується імпліцитний зміст, що співвідноситься зі змістом підрядної частини, як уявна дія з її метою. Наприклад: *Люди з повагою дивилися на роботу діда, ніби хотіли й собі дещо навчитися від нього* (с. 74); [*Кочубей поправив свій золотоканий цвітистий пояс, що постійно підсувався йому вгору, ніби хотів сховатися під пахи, [і погладив вус]* (с. 102); *Одна кватирка у*

вікні відчинена. Крізь неї продирається поранний легкий вітерець і ворухить білими занавісками при Мотринім ліжку, **ніби хоче** збудити її (с. 131). Порівняй: Люди з повагою дивилися на роботу діда, **як дивляться на людину, щоб у неї чогось навчитися**. Конструкції цього семантичного різновиду в тексті Богдана Лепкого певною мірою однотипні: з парадигми лексем зі значенням бажаності, волевиявлення на зразок *хотіти, бажати, прагнути, намагатися*, що в підрядній частині позначають мету реалізації імпліцитної ситуації, письменник вживає тільки модальне дієслово *хотіти*. Водночас помітною рисою тексту повісті є використання моделі розглядуваних синтаксичних структур для реалізації прийому уособлення.

Конструкції, що утворюють периферію складнопідрядних порівняльних речень, узгоджуються з тим способом художнього структурування реальності, що пов'язується з переживанням вияву паралелізму буття. У цьому плані можна розглянути симетричні ірреально-порівняльні речення, в підрядній частині яких моделюється уявна, вигадана ситуація-образ, де відповідно до фантазії оповідача функціонують в іншому ракурсі учасники актуальної ситуації дійсності. Наприклад: *Гетьман складав лист від Дольської, **ніби** бавився з ним, [поки не подер на дрібні шматочки]* (с. 224). На рівні лексико-семантичного оформлення це увиразнюють: 1) незаміщена в підрядній частині позиція граматичного суб'єкта, який збігається з семантичним суб'єктом: *[Гетьман за столом над паперами сидить.] Ще раз перебігає їх очима, порівнює, **ніби** плюси й мінуси рахунків до купи зводить* (с. 453); 2) анафоричний займенник у підрядній частині: *[В сінях на лавці Мотрин паж. Голову опер об стіну і спав. З протилежного вікна падало сонячне сяєво, і кучері його ніби з золота горіли.] По замкнених очах і рум'яних устах блукала усмішка легка, **ніби він** крізь сон до сонця усміхався* (с. 183); 3) однакові лексеми на позначення спільного для головної й підрядної частин компонента змісту: *Вода в ставках ясніла, **ніби** ставки відчиняли очі, щоби глянути на світ* (с. 177). Як правило, в

тексті повісті функціонують реченнєві структури, головна й підрядна частини яких пов'язані спільним суб'єктним компонентом змісту. При цьому моделювання ситуації-образу виступає ще одним способом вияву притаманного художній манері Богдана Лепкого уособлення довкілля. Наприклад: *Незабаром горіла ватра, снувався білий **димок, ніби шукав собі дороги до зір*** (с. 67); *Листя скверчіло, скручувалося й летіло, як птахи, як мотилі, високо під чорні хмари, [що нависли понад нещасливим селом,] **ніби втікало кудись далеко*** (с. 70). *Троянди в глечичку оживали, підносилися, **ніби заглядали в вікно*** (с. 132); *Вода в ставках ясніла, **ніби ставки відчиняли очі, щоби глянути на світ*** (с. 177).

Проведення аналогій між актуальним станом справ та типовими подіями, що становлять фонові знання носіїв мови, пов'язано з уживанням Богданом Лепким реально-порівняльних конструкцій, де підрядні частини репрезентують еталонні ситуації, суть яких визначають: 1) стани природи: *Людей гнав страх, **як буря жене листки*** (с. 213); 2) ознаки рослинного середовища: *[І замовкне злоба людська, як гадина, розчавлена ногою великолюда, і забудуться болючі хвилини минулого, бо] в radoщах великих скриваються вони, **як скриваються колючки роз серед листя і квіту*** (с. 394); 3) фізіологічні та психоемоційні стани людини: *Віддихала [Мотря – М.З.] рівно й глибоко, **як віддихають здорові люди у сні*** (с. 167); *Гетьман сам не щирий, але любить тую щирість у других, **як звичайно любимо те, чого нам бракує*** (с. 335); 4) поведінка людей, пов'язана з віковими особливостями, родом занять та етнічною приналежністю: *Хтось пустив собі отсю велику і глупу іграшку, [що зветься світ,] **як діти пускають фригу**, [й вона вертиться тисячі літ, не знати, пощо й нащо]* (с. 250); *[Чуйкевич, не надумуючись ні хвилини, вискочив із-за угла і кинувся на гультяїв.] Вхопив одного за ковнір ззаду, коліном наліг на хребет і зігнув його, **як жнець згинає сніп, на котрім хоче складати полукіпок*** (с. 69); *Я, дійсно, хочу нині веселою бути. Коли б так літо, нарвала би квіток і*

посплітала б вінки на голови наші, **як колись стародавні римляни квіталися**, лягаючи до пиру (с. 452); 5) прецедентні феномени: Вона [Мотря – М. З.] сама втекла до мене [до Мазепи – М. З.], **як свята Варвара втікала від своїх недобрих родителів** (с. 423); Він [Сомко – М. З.] хотів втихомирити народ, **як Христос розбурхане море втишив** (с. 136); 6) сентенції: В старині є своя краса, **як є краса в майбутнім** (с. 452). В парадигмі реально-порівняльних конструкцій тексту повісті окреслюються реченнєві структури, підрядна частина яких представляє оказіональні еталонні ситуації, які оповідач вибирає з фонду власного досвіду та особистісних переживань. Їх репрезентують: 1) події, що регулярно простежувались раніше й успадковуються тепер: [Уявіть собі, тітонько, що наші батьки й брати пішли в поход. Але не на приказ царя і за царя, а за Україну, за її визволення.] Борються, **як боролися предки**, побіджують (с. 181); 2) аспекти ціннісної сфери особистості: Вона [ігуменя Марія-Магдалина Мазепина – М. З.] підняла руки свої вгору. – Що не зробиш для облегшення долі народу, для визволення його з тяжкої вавилонської неволі, прощене тобі хай буде Господом милосердним, **як моє серце материнське прощає тобі усі гріхи молодості твоєї і всі промахи теперішнього життя** (с. 62).

Конструкції, що представляють крайню периферію системи складнопідрядних порівняльних речень тексту повісті «Мотря», з одного боку, засвідчують індивідуальність та оригінальність мовотворчості письменника, з іншого, – його схильність до використання усталених компаративем. Зокрема, виділяються суб'єктивно-асоціативні речення ірреального порівняння, підрядні частини яких відтворюють абсолютно вигадані ситуації, що в змістовому аспекті не перетинаються з актуальним станом справ. Це свого роду «внутрішнє бачення» художника. У цьому плані Богдан Лепкий створює художні образи, в яких асоціативно поєднані воєдино фрагменти світу, що викликають подібні враження. Так, візуальні асоціації продукують порівняльні конструкції на зразок *З хрусталих свічників падали на стіни та на білі*

двері семибарвні світельця, ніби хтось веселку на шматочки подробив і приоздобив ними багатий Кочубеєвий двір (с. 183); *Ліс темнів. Тільки далеко десь поміж зеленим листям горіла червона куля, ніби кривава відрубана голова повисла між гілляками* (с. 129). Контаміноване аудіально-тактильне переживання передає речення *Від степів, від могил ішла [пісня – М. З.], холодним вітром віяла, ніби мерці з гробів повставали й мечами бряжчали й кайданами дзвонили* (с. 161). Незначна кількість подібних порівняльних конструкцій та неповторність асоціацій, які лежать у їх основі, не сприяє типізації. Водночас характер стимулів, що породжують асоціації у свідомості художника, частково можна визначити шляхом компонентного аналізу лексем, які заповнюють синтаксичні позиції предикативних частин, що претендує на окреме дослідження.

Вживання усталених компаративем корелює з фразеологізованими складнопідрядними порівняльними реченнями, що виявляють себе як монопредикативні структури. Причиною є те, що фразеологізм у позиції підрядної частини або семантично еквівалентний з лексемою, або інформаційно надлишковий, оскільки відтворює ту ж ситуацію дійсності, що й головна частина, слугуючи засобом її емоційно-експресивного увиразнення. В тексті Богдана Лепкого ця модель непродуктивна й представлена конструкціями на зразок *Стоїть* [чура – М. З.], *мов до дверей приріс* (с. 253) = «не рухаючись»; *Все він [Мазепа – М. З.] знає, нічого зайвого не скаже, ніякої похибки не зробить, наче тобі з книжки читає* (с. 292) – підрядна частина вносить лише додаткову конотацію до оцінного компонента змісту головної частини.

Окреслене функціонально-семантичне поле складних порівняльних конструкцій підводить до узагальнень щодо специфіки ідіолекту Богдана Лепкого в площині його компаративного мовомислення.

Висновки й перспективи подальшого дослідження.

1. Синтаксичний лад ідіолекту Богдана Лепкого екстраполює на себе типові властивості мовної системи,

увиразнюючи їх індивідуальними радикальними преференціями стосовно вживання узуальних засобів вираження підрядного порівняльного зв'язку та застосуванням архаїчних і народно-розмовних сполучників.

2. Польова організація складних порівняльних конструкцій у тексті повісті «Мотря» виявляє динаміку щодо застосування письменником моделі складнопідрядного порівняльного речення для інтерпретації дійсності в напрямі її образно-художнього бачення: переосмислення під радикалом порівняння стереотипних уявлень про феномен причинності у світі → осмислення аспектів дійсності засобом безпосереднього порівняння з типовим у ній та проектування фрагментів актуального стану справ на площину уявного буття → довільне, абсолютно суб'єктивне асоціативно-образне переживання світу.

3. Модель складнопідрядного порівняльного речення, що загалом репрезентує характер інтерпретації Богданом Лепким антропної дійсності, продуктивна для реалізації в ідіолекті письменника художнього прийому уособлення довкілля.

Здійснені узагальнення передбачають осмислення закономірностей функціонування складнопідрядних порівняльних речень в текстах інших творів історичного циклу Богдана Лепкого про Мазепу на предмет вияву того, як загальний текстовий концепт взаємодіє з моделлю порівняння й впливає на характер польової організації складних порівняльних конструкцій та пов'язаного з ними способу бачення світу.

Література:

1. *Городенська 2007*: Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.

2. *Гринченко 1996*: Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка / Б. Д. Гринченко. – Київ: «ЛЕКСИКОН», 1996. – Томъ IV. – 566 с. – (Репринтне видання)

3. *Заборна 2012*: Заборна М. С. Синтаксичні маркери асоціативного мовомислення Богдана Лепкого /

М. С. Заборна // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Літературознавство / За ред. д.ф.н., проф. М. П. Ткачука. – Вип. 36. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 283-288.

4. *Заборна 1996*: Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: дис. ...кандидата філолог. наук: 10.02.01 / М. С. Заборна. – Тернопіль, 1996. – 167 с.

5. *Заборна 2017*: Заборна М. С. Структурно-семантичні параметри складнопідрядних порівняльних речень в ідіолекті Марка Вовчка / М. С. Заборна // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2017. – Вип. 45. – С. 60-69.

6. *Кучеренко 1959*: Кучеренко І. І. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. І. Кучеренко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 107 с.

7. *Лепкий 1992*: Лепкий Б. С. Мотря: Історична повість / Б. С. Лепкий. – К.: Дніпро, 1992. – 464 с.

8. *Марчук 2003*: Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук зі спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Марчук. – Одеса, 2003. – 20 с.

9. *Христіанінова 2012*: Христіанінова Р. О. Складнопідрядне речення в сучасній українській літературній мові / Р. О. Христіанінова. – К.: Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.

10. *Шаповалова 1998*: Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Н. П. Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998 – 16 с.

11. Щепка 2008: Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук зі спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Щепка. – Сімферополь, 2008. – 20 с.

УДК 811.162.3

Т.А. Кумейко

Комунікативні дієслівні фразеологізми у словнику «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»

У статті проаналізовані комунікативні фразеологічні одиниці зі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»; виокремлено три семантичні підгрупи комунікативних дієслівних фразеологізмів: словесні, словесно-несловесні, несловесні; визначено кількісно вживання комунікативних дієслівних фразеологізмів за виділеними підгрупами.

Ключові слова: дієслівні лексеми, комунікація, фразеологічні одиниці, вербальні засоби невербальні засоби.

Tatiana Kumeiko. Communicative phraseological verbs in dictionary «Phraseological units in works of Bogdan Lepkiy».

Phraseological composition of language is a cultural code of nation. Different aspects of vital activity are figuratively highlighted in phraseological units. That's why research of the phraseological inheritance of Bogdan Lepkiy is currently actual. His cultural heritage accumulates basic trends of art thinking from neopopulism to modernism.

The article analyzes communicative verbal phraseological units from the dictionary Phraseological units in works of Bogdan Lepkiy. Lexemes of the communicative verbal phraseological units are joined by the lexico-categorial semoe human activity associated with the processes of sending and receiving of information (facts, ideas, views, emotions) through verbal and non-verbal ways in accordance with this three semantic groups of communicative verbal phraseological units are distinguished: verbal, non-verbal, verbal-non-verbal.

Being the part of phraseological units , there are verbs of the verbal subgroup by means of which you can transfer and obtain information using non-verbal means. Being the part of phraseological units , there are also verbs of the non-verbal subgroup with the help of which you